

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Rahvusliku tekstiili eriala

Signe Rätsepso

MUINAS- JA KESKAEGSED PEAPÄRJAD SIKSÄLÄ KALMISTULT

Seminaritöö

Juhendaja: Ave Matsin MA

Riina Rammo BA

Viljandi 2013

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. SIKSÄLÄ KALMISTU	6
2. SIKSÄLÄ NAISTE PEAPÄRJAD.....	8
2.1. Peapärgade kirjeldus	8
2.1.1. Võruosa	9
2.1.1.1. Rombiline punutis	10
2.1.1.2. Kudrushelmeste read	11
2.1.1.3. Tinulised.....	11
2.1.2. Kand.....	12
2.1.3. Pärjasabad.....	13
2.1.4. Otsatutid.....	15
2.2. Peapärgade ajaline määratlus	16
3. SIKSÄLÄ PEAPÄRG – NEIU VÕI NAISE PEAKATE?	17
KOKKUVÕTE	21
KASUTATUD KIRJANDUS.....	22
SUMMARY	23
LISAD.....	24

SISSEJUHATUS

Käesoleva seminaritöö teemaks on Kagu-Eestis asuva Siksälä kalmistu arheoloogilistel kaevamistel leitud naiste peapärjad, nende valmistamisel kasutatud materjalid ja tehnikad. Valisin selle teema, kuna huvi muinas- ja varajasest keskajast pärit rõivastuse ning just metallkaunistuste ajaloolise kasutamise vastu rõivatekstiilide juures on saatnud mind juba pikemat aega. Juhendaja soovitusel otsustasin Siksälä peapärgade kasuks, kuna neid ei ole varasemalt tehnoloogilisest vaatenurgast uuritud.

Uuritud ei ole pärgade valmistamisprotsessi, kaunistamist ega kandmist, neid on vaid kirjeldatuduurijate poolt kui arheoloogilist materjali. Samuti ei ole pärgadest siiani tehtud ühtegi rekonstruktsiooni, vaid ainult jooniseid (lisa 2, joonis 1) ning üks kolmedimensiooniline arvutikujutis Kristel Kajaki (Luigese) ja Jaro Lehtoneni poolt (lisa 2, joonis 2). Seetõttu on minu eesmärgiks tutvustada lugejale Siksälä piirkonnas 12.-st kuni 15. sajandini kautusel olnud pärgasid ning kirjeldada nende valmistamisel kasutatud materjale, tehnikaid ja kaunistamisviise. Lisaks uurin lähemalt nende võimalikke kandmistraditsioone ning võrdlen neid hilisemate etnograafilisest ainesest pärit peakatetega.

Minu töö uurimisprobleemiks on Siksälä peapärgade kohta käiva informatsiooni vähesus, mis ajendas mind mainitud esemeid uurima, kirjeldama ning nende kandmise kohta oletusi tegema. Seejuures arvan et pärgade valmistamistehnoloogia põhjalik uurimine aitaks paremini mõista ka nende uhkete rõivaesemete tähendust ja kandmistraditsioone minevikus.

Uurimus koosneb kolmest peatükist, mis omakorda jagunevad alapeatükkideks. Esimeses peatükis on kokkuvõtvalt kirjeldatud Siksälä piirkonna ajaloolist ja kultuurilist tausta eesmärgiga aidata lugejal mõista peapärgade sotsiaalset konteksti. Teises peatükis kirjeldan Siksälä piirkonnas nelja sajandi vältel kautusel olnud peapärgasid lähemalt, keskendudes nii nende valmistamisel kasutatud materjalidele kui ka tehnoloogilistele võtetele. Kolmandas peatükis arutlen Siksälä peapärgade nimetuse, funktsiooni ja kandmistraditsiooni üle. Tööle on lisatud Siksälä ajaloolise kompleksi kaart, peapärgade ja nende osade joonised, pärgade pildid ning

tabelid. Lisas 4 olev tabel 4 on CD plaadil, kuna suure mahu tõttu ei olnud võimalik seda tööle lisada prindituna.

Pikemas perspektiivis võiks käesolev uurimus moodustada osa Siksälä kalmistu esemelisi leide ja nende kultuurikonteksti käsitlevate uurimuste üldkogumist.

METOODIKA

Valimi moodustamiseks selekteerisin Siksälä kalmistu haudade kogunimistust välja peapärgi sisaldavad naiste hauad, mida on kokku ligikaudu 50. Koguarv on ligikaudne, kuna väljakaevamised Siksäläs kestsid aastatel 1980-1993, kuid võetud monoliite hakati konserveerima alles 2005. aastast, mis ajaks oli esialgsete matuste numbritega tekkinud segadus ning pärgade koguarvu ei ole võimalik hetkel kindlaks teha. Samuti on peapärgade säilivus haudades erinev: mõni peapärg on säilinud peaaegu algsel kujul samas kui mõnest teisest on järgi üksikud pärjale viitavad katked. Valimi koostamisel järgisin esmalt mugavusvalimi põhimõtet ehk analüüsi on kaasatud need pärjad, mis olid mulle kättesaadavad – nii kogunes andmebaasi informatsiooni 32 pärja kohta. Seejärel jätsin valimist välja kaks minu hinnagul halvemini säilinud ja seega vähem informatiivset pärja, kuna neist ei olnud piisavalt hästi aru saada, milline on olnud nende valmistamistehnika või algne välimus ja seega ei aita need saavutada püstitatud eesmärke. Seega on kõigist peapärgi sisaldanud matustest valimisse võetud 30.

Uurimismeetoditest kasutasin kvalitatiivsele uurimusele omast visuaalset vaatlust. Vaatasin läbi kõik valimisse kuuluvad pärjad ning koondasin kogutud andmed tabelisse, mis on tööle lisatud CD plaadil (lisa 4, tabel 4). Uurimise süsteemsemaks muutmiseks jaotasin pärjad osadeks, milleks on pärja võruosa, selle kaunistused, pärja kand, pärjasabad ning otsatutid (lisa 2, joonis 1). Iga pärja juures mõõtsin selle osade parameetreid, määrasin kasutatud materjalid ja nende oletatavad värvid, tuvastasid kasutatud tehnilised võtted, kirjeldasin pärja juurde kuuluvaid kaunistusvõtteid ja lisandeid. Toetavate allikatena kasutasin ka Siksälä kalmistult väljakaevamistel võetud monoliitide konserveerimisaruandeid. Töös jaotasin pärjaosad materjali, valmistamistehnika ja mustrite põhjal ka tüüpideks, mida kirjeldan teises peatükis. Lisaks kasutasin statistilist analüüsi, et saada ülevaadet peapärgi sisaldavate matuste dateeringutest ja pärjaga maetud naiste vanustest. Analüüsi aluseks olnud algandmed on võetud Siksälä leide koondanud andmebaasist, mis oli aluseks raamatu „Siksälä. Acommunity at the frontiers“

koostamisele ning mis asub Heiki Valgu isiklikus omanduses. Selles faasis on tegemist uurimuse empiirilise osaga. Uurimuse arutleva osa ehk kolmanda peatüki kirjutamisel tuginesin mainitud andmebaasile, vaatluse teel kogutud andmetele ning kirjalikele allikatele.

1. SIKSÄLÄ KALMISTU

Siksälä kalmistu on muinas- ja keskajal kasutusel olnud matmispaik, mis asub Kagu-Eestis Võrumaal Hino järve idapoolsel kaldal. Siksälä ajaloolisse kompleksi kuulusid Siksälä, Hino ja Kimalase asulad, muinas- ja varakeskaegne kalmistu Kalmõtömägi (laiemalt tuntud Siksälä kalmistuna), Kirikumägi koos kabeli ja külakalmistuga ning kaks rauasulatuskohta. Kalmõtömäe kalmistu asus kahe järve – Mustjärve ja Hino järve – vahelise seljandiku kirdepooles otsas (kaart 1). Kalmistuks oli umbes 40 kuni 50 meetrise diameetriga kõrgem ovaalne kungas. (Laul ja Valk 2007, lk 14)

Silvia Laulu ja Jüri Peetsi eestvedamisel viidi Kalmõtömäel läbi arheoloogilised kaevamised, mis toimusid aastatel 1980 kuni 1988, 1990 kuni 1991 ja 1993. Kaevamiste käigus vieti 279 matust, neist 252 laibamatust ja 27 põletusmatust. Naisematuseid tuvastati 128 (lisa 4, tabel 3), meestematuseid 89 ja 62 matuse puhul ei ole surnu sugu suudetud kindlaks teha. (Laul ja Valk 2007, lk 29)

Hauapanuste põhjal on kindlaks tehtud, et kalmistu vanimad põletusmatused pärinevad rooma rauaaajast, kuid alles alates 11. sajandist kuni 15. sajandi teise pooleni kasutati kalmistut järjepidevalt. Veel 12. sajandist pärineb nii laiba- kui ka põletusmatuseid, 13. sajandist hakkavad aga laibamatused domineerima. Kõige hilisemad matused pärinevad 17. ja 18. sajandist. (Laul ja Valk 2007, lk 17)

Siksälä ajaloolist kompleksi ja sealt väljakaevamiste käigus leitud ainest on põhjalikult käsitlenud Silvia Laul ja Heiki Valk oma raamatus „Siksälä. A community at the frontiers” (Laul ja Valk 2007). Enne seda ilmus aga ajalehes Sirp kokkuvõtlik artikkel Siksälä kalmistu kohta samuti Laulu ja Valgu poolt (2002). Silvia Laulu sulest on 2004. aastal ilmunud ka käsitlus Siksälä särgileidude kohta (2004). Katses rekonstrueerida 14. sajandi mehe rõivastust Siksälä leidude põhjal on kirjutanud Laul koos Melanie Kaarma ja Heige Peetsiga (2000). Siksälä naise sõbast on teinud rekonstruktsiooni Ave Matsin (2010). Laboratoorselt on ühte Siksälä kalmistult võetud monoliiti uurinud Kristel Kajak (Luiges) ning sellest on ilmunud artikkel sarjas

„Loodus, inimene ja tehnoloogia“ (2008). Laiemalt pronksspiraalkaunistusi on uurinud Riina Rammo, kes muu hulgas kirjutab ka Siksälä materjalist (2005).

2. SIKSÄLÄ NAISTE PEAPÄRJAD

Peapärgi sisaldasid umbes 50 naisehaua. Nende seas oli ka 9 tüdrukut (kuni 15 aastat vana), 33 täiskasvanud naist ja 8 vanurit (üle 50 aasta vana) (lisa 4, tabel 1). Kõik 50 pärga on dateeritud ajavahemikku 12. kuni 15. sajand (lisa 4, tabel 2).

Siksälä kalmistu puhul on tegu Eesti kontekstis erandliku leiukohaga. Nii kalmistu asukoht tänapäeva Läti piiri ääres kui ka esemed ise viitavad sellele, et Siksälä piirkonnas elas kogukond, kes erines nii eestlastest kui ka latgalitest (Laul ja Valk 2007, lk 145). Siksälä peapärjad on siiski latgalipärased. Neile sarnaseid pärgi on kirjeldanud Läti muinasrõivastuse uurija Anna Zariņa (1970).

2.1. Peapärgade kirjeldus

Kõik Siksälä peapärjad koosnevad sarnastest osadest: pea ümber olevast võrust, pärja kannast, erinevatest seljale rippuvatest punutistest ja muudest kaunistustest ning punutiste otstes olevatest tuttidest. Käesolevas töös kasutan pärgade kirjeldamisel järgmisi mõisteid:

Võruosa – Ümber pea kulgev villastest paeltest moodustatud võru, mille peale on kinnitatud erinevad kaunistused

Kand – Pärja võruosa moodustavate paelte ühenduskoht kuklas, mille külge kinnituvad ka pärjasabad ning muud kaunistused

Pärjasabad – Pärja kannast alla seljale ripuvad erinevad punutised ja paelad

Otsatutid – Pärjasabade otstesse punutud pronksspiraalvõrgendid ja nende servades olevad narmad

Kudrushelmed – Väikesed klaashelmed, käesoleva töö kontekstis kollased ja ümarad, nimetatakse vahel ka bisseriteks

Tinulised – Tinast valatud kujundid, naastud ja rosetid.

Järgnevalt kirjeldan täpsemalt kõiki neid osasid ning erinevaid lisakaunistusi, mida pärgade juures on kasutatud (lisa 2, joonis 1). Kirjeldus põhineb minu enda vaatluse andmel, mis on kokkuvõtlikult toodud lisa 4 tabelis 4.

2.1.1. Võruosa

Läbi vaadatud 30 pärjast 19 puhul on võimalik tuvastada, et pärja võruosa tekstiilpael on tehtud villastest lõngadest, neist 16 pärja puhul on tegu korrutatud lõngadega. Vähemalt 11 pärjal on kasutatud ainult punakat tooni lõngu, 2 pärjal (CLXVI:1, CCXX) on ilmselt kasutatud punakaid ja sinakaid toone koos, 3 pärjal (CLVIII, CCLXI, tundmatu pärg D) on kasutatud punaseid ja kollaseid toone ning 1 pärjal (LVIII) kõiki kolme tooni korraga. 12 pärjal on võruosa pael punutud lõimepindses ripsilises koes. Teistel pärgadel ei ole võruosa säilinud kujul, mis võimaldaks selle valmistamise tehnoloogiat kindlaks teha. Paela koelõnga ei ole võimalik täie kindlusega määrata mitte ühelgi juhul, kuid võib arvata, et see on siiski villane, sest linane koelõng oleks suure tõenäosusega praeguseks olnud täielikult hävinenud ning paelad ei oleks praeguse ni terviklikena säilinud.

Pärja võruosa võis olla valmistatud ühest või mitmest paelast. Suuremal osal pärgadest on kõige terviklikumalt säilinud vaid see pael, mille külge on kinnitatud pisikestest spiraalitorudest punutis (22 pärjal) või helmeste read (CXXVII, CLXXX, CC, tundmatu pärg C) ja sageli pole võimalik määrata, kas paelu on olnud veel. Selliseid paelu võis aga ühe võru moodustamiseks olla kokku õmmeldud kuni neli tükki (IV vähemalt kolm paela; CLXXXVII neli paela; CCXX neli paela; CCXLIV neli paela). Ühe sellise paela laiuks on olnud 1 kuni 2,2 cm. Paelad on omavahel kokku õmmeldud villaste lõngadega. Pärgade võruosa kogulaiust on villaste paelte põhjal võimalik mõõta vaid kolmel korral: CLXXXVII 4,7 cm, CCXX 5 cm, CCXLIV 5,5 cm. Pärgadel, mille võruosa tekstiilpael ei ole enam säilinud, on võimalik võrude algset laiust aimata selle järgi, kuidas on säilinud võru peal olnud spiraalpunutised ja helmeread. Nende põhjal olen mõõtnud võrude oletatavaks laiuks samuti kuni 5,5 cm (17 pärja järgi), mis kattub villastelt paeladelt saadud infoga.

Pärgade võruosadel on kasutatud kolme sorti kaunistusvõtteid, esiteks pronksspiraaltorukestest punutisi (lisa 3, pilt 1), teiseks kollaseid kudrushelmeid (lisa 3, pilt 2) ja kolmandaks tinulisi (lisa 3, pilt 2).

2.1.1.1. Rombiline punutis

Peamise kaunistuselemendina on 22 pärjal villase võruosa peale kinnitatud väikestest pronksspiraalidest ja mustadest hobusejõhvidest punutis, mille rombiline muster on kas ühe- (XLVI), kahe- (13 pärjal) või kolmerealine (6 pärjal) (lisa 2, joonis 3abc). Vaid ühel pärjal (XXI) on võruosa kaunistanud kaks spiraaltorukestest punutist, üks kaherealine rombiline ning teine siksakmustriga punutis. Peenest traadist spiraaliks keeratud ja lühikesteks juppideks lõigatud spiraaltorukesed on sirgelt kulgevate hobusejõhvide (16 pärjal) otsa lükitud vastavalt mustrile. Pärjal number CLXXXVII on kasutatud jõhvide asemel sinakat kahekordset villast lõnga ning tundmatul pärjal B on Kristel Kajaku konserveerimisaruande põhjal kasutatud nii jõhve kui ka villast lõnga. Pärjal CCIV on Kajaku sõnul säilinud „spiraalide sees heledat taimsest materjalist (linasest ?) lõnga“ (Kajak 2008).

Spiraaltorukesed on valmistatud väga peenest pronkstraadist. Traadi jämedust on raske määrata, kuid spiraalide väline läbimõõt varieerub 0,15 cm-st kuni 0,3 cm-ni. Kõige rohkem on kasutatud ligikaudu 0,2 cm läbimõõduga torukesi (10 pärjal). Torukeste pikkus varieerub natuke rohkem, 0,17 cm-st kuni 0,5 cm-ni, kuid ka pikkuselt on kasutatud kõige enam 0,2 cm pikkuseid torukesi (13 pärjal). Enamasti on kasutatud nelja keeruga spiraale, kuid palju on ka kolme- ja viiekeerulisi jupikesi.

Spiraaltorudest punutised on villase paela peale kinnitatud üksikute harvade pistetega. Kinnitamiseks on seitsmel pärjal kasutatud villast kahekordset lõnga, mille värvus kattub villase paelaga. Olenemata sellest, mitmerealine on muster, on üks või kaks pistet tehtud reeglina kõigi moodustunud rombide keskele, erandina on pärjal number CCXLIV tehtud pisted kolmerealise mustri ülemisele ja alumisele reale.

2.1.1.2. Kudrushelmeste read

Teise kaunistuselemendina on võruosal kasutatud kollaseid kudrushelmeid. Need paiknevad ridades, mis kas kulgevad paralleelselt spiraalTORukestest punutise või tinuliste vöönditega või moodustavad iseseisvaid mustreid. 25 pärja küljes on kasutatud helmeid, neist 18 pärja puhul on need kindlasti olnud spiraalpunutise äärtes. Lisaks punutiste ääristamisele on 9 pärjal säilinud spiraalpunutisega paralleelselt kulgevaid helmeste ridasid, mis paiknevad umbes ühe või kahe sentimeetri kaugusel punutise kohal või sellest allpool, algselt ääristades ilmselt tinuliste ridasid. 4 pärjal (CXXVII, CLXXX, CC ja tundmatu pärg tähisega C) ei ole spiraalpunutist kasutatud ja helmeread koos tinuliste vöönditega moodustavad kogu võruosa kaunistuse. Eriti rikkaliku helmevööndiga on kaunistatud pärg hauast CXXVII, kus tinulistega vaheldumisi oli kuni 9 rida helmeid.

Erandlikud on pärjad matuste CXXVII ja LVIII juures, kus võib koljul näha kollastest kudrushelmestest moodustatud keerulisemaid mustreid ja kujundeid. Kahjuks pole võimalik kindlaks teha, kuidas on need villaste paelte peale õmmeldud olnud (lisa 3, pilt 3), sest tekstiil pole säilinud.

Vähemalt kolmel pärjal (LVIII, CLXIII, CLXXXIV) on helmeste sees säilinud linase lõnga tükikesi, millega need ilmselt pärja külge kinnitatud on olnud. Kahel pärjal on helmed kinnitatud hobusejõhviga (CXXVII, CC). Pärjal CXXVII on kõik helmed aetud esmalt jõhvi otsa ja seejärel korraga võruosale kinnitatud. Ilmselt samamoodi on nõörile lükitud helmed kinnitatud ka pärjale number CLXIII, mida võib järeldada võrupaela peal näha olevate villase lõngaga tehtud aasakeste põhjal, kusjuures aasakeste vahel on säilinud helmestest jäänud valge vöönd (lisa 3, pilt 4).

2.1.1.3. Tinulised

Kolmandaks kaunistasid võruosa ka tinakaunistused ehk tinulised, mis on enamasti küll hävinenud, kuid mille seas on võimalik eristada kahte tüüpi tinulisi: pulgakujulisi ehk tinanaaste ja tinarosette. Üheteistkümnel pärjal on tinuliste read kulgenud paralleelselt spiraalpunutisega kas selle all, kohal või mõlemal pool. Tinuliste vööndeid lahutavad reeglina eelpool mainitud

helmeste read. Nelja pärja (XVII, CLVIII, CLXVI, CCXLIV) küljes on kasutatud mõlemat tüüpi tinulisi, seega kasutati erineva kujuga tinulisi ka ühe pärja raames (lisa 3, pilt 2). Ühe vööndi raames aga erineva kujuga tinulisi tõenäoliselt kasutatud ei ole.

Kuna tina pinnases reeglina ei säili, siis ei ole võimalik tinuliste kinnitamise kohta palju väita. Pärja CLVIII juurest leitud tinanaastude otstes on augukesed, mille põhjal võib oletada, et neid kinnitati pärjale just nende augukeste abil, kuid kas need kinnitati ükshaaval või eelnevalt lõngale lükituna, ei ole selge. Tinarosettide kinnitamiseks tehti pisted üle rosettide, et need nii sobivale kohale kinnitada.

2.1.2. Kand

Kand on võruosa kinnituskoht kuklas. Paelte otste tagumised pooled on asetatud vastamisi ning need on nii servadest kui ka läbi paelte villase lõngaga ühendatud (IV, CLXVI, CCXLIV, CCLXI), tekitades peast eemale hoidva ilmselt võruga ühelaiuse kanna. Kanna pikkust on võimalik umbkaudselt mõõta neljal pärjal (IV, XX, CLXXXVII, CCLXI), saadud tulemused varieeruvad 3 kuni 6 cm-ni.

Kanna peal lõppevad võruosa kaunistused – spiraalpunutis, helmeste read ja tinuliste vööndid. Matuse nr IV pärja kannal on säilinud spiraalpunutis ning seda ääristavate helmeridade lõpetus: nimelt saavad seal kaks rida kokku, moodustades kaare ümber spiraalpunutise otsa (lisa 3, pilt 5). Kanna külge on reeglina metallrõngaste abil kinnitatud kõik seljale rippuvad osad – nii spiraalrõngaste punutised, ketid kui ka tekstiilpaelad. Olenemata sellest, et kand ise ei pruugi säilinud olla, saab siiski kindlalt väita, et vähemalt kolmeteistkümmel pärjal on kanna külge olnud kinnitatud ka erinevaid pronksist rõngaid, haagi- ja trapetsikujulisi ripatseid, kuljuseid ja varrasahelikke. Käesolevas töös ma neil kaunistustel aga pikemalt ei peatu, kuna see on eraldiseisev suurem teema, mis ei mahu selle töö raamesse. Lisaks ripatsitele kinnituvad kanna külge pärjasabad, mis on õmmeldud kas kanna peale või kanna sisse ehk võru paelte vahele. Kinnitamiseks on reeglina kasutatud villast lõnga.

2.1.3. Pärjasabad

Valimisse võetud pärgadest 27 puhul on võimalik eristada seljale rippuvaid pärjaosasid. Reeglina on olnud ühe pärja küljes 2-4 pärjasaba, erandjuhtudel ka rohkem. Vaatluse käigus tuvastasin kokku 52 erinevat pärjasaba. Et anda ülevaadet, milliseid sabasid on pärgade juures kasutatud, esitan nendega seonduvad andmed, lähtudes tüübilistest iseärasustest, mitte konkreetsetest pärgadest. Pärjasabasid saab kasutatud materjalide ja tehnikate põhjal jagada kolmeks: 1) spiraalidest ja hobusejõhvidest punutised (lisa 3, pilt 6), 2) spiraalidega villased lõimeripsilised paelad (lisa 3, pilt 7) ning 3) spiraalidest ja lõngast põimingud (lisa 3, pilt 7). Nende gruppide raames saab aga omakorda eristada tüüpe, mis põhinevad juba muustrilistel lahendustel.

Mustadest hobusejõhvidest ja spiraalidest punutisi on kõigi pärgade peale kokku 35 ning need jagunevad laias laastus neljaks tüübiks. Vaid kaks erandlikku punutist, millel on jõhvide otsa spiraalid lukitud nii, et moodustub võruosale iseloomulik üherealine rombiline muster (CCXLIX, CCXLIX), ei sobitu nelja tüübi alla.

Esimese tüübi punutistele on iseloomulik maleruudustiku laadne vaheldumine, kus spiraalid on pooleldi kohakuti (lisa 2, joonis 4). Seda tüüpi punutisi on kokku neli (XX 2, CCXLIII 2). Selle tüübi alla võib paigutada ka pärja number CLXXXVII küljes olevad kaks punutis, millel on spiraalid lukitud nelja jõhvikimbu otsa nii, et kaks kõrvuti paiknevat spiraali vahelduvad ühe spiraaliga.

Teist tüüpi punutisi on kokku kolmteist ning nende puhul jookseb punutise keskel lühematest spiraalidest rombiline muster, mida ääristavad servades pikemad spiraalid. Seda tüüpi punutised jagunevad omakorda kaheks, esimeste puhul jookseb keskel üherealine rombiline muster (lisa 2, joonis 5a), teiste puhul on keskmised rombid suuremad ja jaotuvad veel väiksemateks rombideks (lisa 2, joonis 5b).

Kolmandale tüübile on iseloomulik mitme kõrvuti oleva pikema spiraali vaheldumine lühematest spiraalidest moodustuva mustriosaga. Selliseid punutisi on kokku 10. Pisematest spiraalidest mustriosad on kas a) rombilised (CLVIII 1, CLXXX 1), b) kaldristi kujulised (CLVIII 1, CCXVIII 1) või c) üksteisega ristuvatest jõhvidest moodustuvad põimingud (CCXLIV 2) (lisa 2,

joonis 6abc). Nelja pärjasaba puhul ei olnud võimalik pisematest spiraalidest mustrit enam tuvastada (CLXXV 1, CLXXXIV 2, CLXIII 1).

Neljandat tüüpi punutisi on kokku seitse ja nende puhul kulgevad jõhvid piki punutist mitte otse, vaid üksteisega ristudes. Nendele punutistele on iseloomulik neljast spiraalist koosnevate kaldristide jada punutise keskel ning sama suurusega spiraalide kulgemine servades (lisa 2, joonis 7a). Üks punutis sellest tüübist (CCXVIII) on natuke erinev, selle keskel ei moodustu kaldristi, vaid tekib ainult pool kaldristi (lisa 2, joonis 7b).

Villaseid lõimeripsilisi paelu, mille lõimelõngadele oli korrapärase vahemaa tagant lükitud paralleelselt paiknevaid spiraalitorukesi (2 kuni 4), leidis kokku 10 (lisa 2, joonis 8). Sellised punutised on enamasti ühetüübilised, kuid valimi seas leidub ka kaks erandlikku punutist. Pärja number CCXLIV juurde kuulub kahest sarnasest punutisest kokku põimitud moodustis, mille mõlemal osal vahelduvad kõrvuti olevad spiraalid punutud paelaga, kusjuures kohakuti on ühe osa spiraalid ja teise osa pael ning vastupidi. Pärja number CLXXXIV juurde kuulub aga punutis, mille puhul on toruspiraalid lükitud jõhvide otsa ning seejärel kinnitatud punutud paela peale.

Spiraalidest ja lõngast tehtud punutisi leidub kokku viis, kaks tundmatu pärja C küljes, üks pärja number XLVI juures, üks tundmatu pärja B küljes ning üks pärja number CCIV juures. Esimese nelja mainitud punutise puhul on tegemist punutud paelaga, mille lõimede ümber on korrapärase vahemaa tagant lükitud spiraale (enamasti kaks, pärja tähisega B puhul kolm) ning nende vahele jääv osa on põimitud korrutatud villase lõngaga, mis moodustab lõimede ümber kaheksaid (lisa 2, joonis 9). Viies punutis on tehniliselt sarnane jõhvidest ja spiraalidest punutiste esimest tüüpi punutisega, kuid jõhvide asemel on kasutatud villast lõnga (lisa 2, joonis 4).

Peale punutiste on pärgade kandadest alla seljale rippunud ka kette ja lihtsamaid paelu. Kahe pärja küljes on villastest lõngadest punutud labase koega paelu (CCXLIV 1, CLXXXVII 2). Pronksist kette on kuue erineva pärja küljes olnud kokku 14 (IV 2, XLV 3, CLXVI 1, CLXXXVII 2, CCXLIV 4, CCXLIX 2, ,).

2.1.4. Otsatutid

Peapärgade üheks osaks on seljale rippuvate punutiste otstes olevad võrgendutid, mis on enamasti rombikujulised. Käesolevas alapeatükis kirjeldan erinevat tüüpi tutte taaskord iseseisvate elementidena, mitte konkreetsete pärgade osadena. Reeglina lõpeb iga pärja saba otsatutiga. Kokku on säilinud vaadeldavate pärgade juures 22 tutti.

Võrgendutid saab laias laastus jagada kaheks. Esimese grupi (lisa 3, pilt 8) moodustavad suuremate spiraalitorudega robustsemad rombilised võrgendid, kus on kasutatud pikemaid ja paksemaid spiraale läbimõõduga umbes 0,3/0,4 cm ja pikkusega 0,5 cm kuni isegi 1,2 cm. See on kõige levinum tüüp ja valimisse võetud pärgade juurde kuulus 24 seda tüüpi võrgendutit. Võrgendid on enamasti punutud villaste kahekordsete lõngadega (20 tutti), millele võib olla lisatud ka hobusejõhve (5 tutti). Iseloomulikud rombilised võrgendid moodustuvad kas ühe- (17 tutti) või kahe kaupa (7 tutti) kõrvuti kulgevatest ja üksteisega ristuvatest spiraalidest. Spiraalide põimimiseks on kasutatud ka jõhve, villaseid lõngu või mõlemaid koos. Kõige alumiste spiraalide otstest välja ulatuvad lõngad ja jõhvid on enamasti sõlmitud kimpudesse, millest tekivad narmad (16 tutti). Need tutid on reeglina väiksemad kui teise grupi võrgendid, nende kujuteldavate külgede pikkused varieeruvad 2,5 cm-st kuni 6 cm-ni.

Teise grupi (lisa 3, pilt 9) moodustavad 13 erinevat tiheda muustriga tutti, mille võrgendis domineerivad väikesed, umbes 0,2 cm läbimõõduga spiraalijupikesed. Nende tuttide võrgendite põimimiseks on enamasti kasutatud ainult musti hobusejõhve (8 tutti), kuid võib olla kasutatud ka jõhve ja villaseid lõngu koos (CLXVI, CLXXX, CLXXXVII, CCXX). Enamasti on võrgendite keskel lühikestest spiraalidest punutis ja seda ääristavad kahes servas kulgevad pikemad spiraalitorud (7 tutti), kuid on ka tutte, mille võrgendis on kasutatud pikemaid ja lühemaid spiraale muud moodi kombineerituna (CLXVI, CCXX, CCXVIII). Võrgendite alumiste spiraalide külge on reeglina külgedega kootud villastest lõngadest narmad (8 tutti). Selliste tuttide küljepikkused ulatuvad 6-st kuni 8,5 cm-ni.

Pärjasabade otstes olevad tutid on punutud vahetult sabade külge, kasutades ära punutise enda jõhvide või lõngade otsi. Lõngu ja jõhve on tuttidele põimimiseks ka juurde lisatud. I tüüpi tutte on põimitud nii jõhvide (9 juhul), lõngade (4 juhul) kui ka lõimeripsilise paelaga (8 juhul) pärjasabade otstesse, II tüüpi tutid esinavad aga ainult spiraalidest ja hobusejõhvidest

pärjasabade otstes (10 korral). Tuttide narmad moodustuvad põimimiseks kasutatud lõngade otstest. Otsad on kas omavahel kokku sõlmitud, reeglina esimest tüüpi tuttidel, või on tutvõrgendi alumise serva külge kootud kolme kõlaga narmaline pael.

2.2. Peapärgade ajaline määratlus

Siksälä kalmistult üles kaevatud 128 naisematuses, umbes 50 sisaldasid ka peapärga (lisa 4, tabel 3). Need matused on kõik dateeritud ajavahemikku 12. sajandist kuni 15. sajandini. Matused ei olnud alati võimalik dateerida sajandi täpsusega, kuid siiski saab tõdeda, et kõige rohkem peapärjaga matused pärineb 13. sajandist, mil maeti vähemalt 17 pärga (lisa 4, tabel 2). See moodustab 34 protsenti kõigist pärgadest. Natuke väiksem hulk peapärgasid pärineb 14. sajandist, kokku 10 pärga (20%). Kõige vähem on pärgasid dateeritud 12. sajandisse, mil maeti 2 pärga ehk 4% kõigist pärgadest.

Andmetest ilmneb, et taoliste pärgade kõrgaeg jääb 13. ja 14. sajandisse. Sel ajal oli Lõuna-Eestis ja ka Siksälä piirkonnas spiraalkaunistuste kasutamise kõige enam levinud ning ka pärgades kasutatud kudrushelmed ja tinulised olid just sel ajaperioodil väga levinud (Rammo 2005).

Valimi kohta kogutud info põhjal võib oletada, et Siksälä peapärjad on kogu aja vältel, mil nad kasutuses olid, püsinud suhteliselt muutumatuna. Pärgade valmistamisel olid kasutusel küll erinevad tehnilised võtted ja mõned erinevused ilmnesid ka kaunistustes (näiteks kas võrul oli spiraalpunutis või ei), kuid see on seletatav ka iga valmistaja isiklike oskuste ja ilumeele iseärasustega.

Ainus ajaline seaduspärasus ilmneb seoses peapärgade otsatuttide tüüpidega, nimelt valmistati I tüüpi ehk robustsemaid ja pksamate spiraalidega tutte enamasti 13. ja 14. sajandil, II tüüpi peenemad võrgenditud pärjad pärinevad aga rohkem 14. ja 15. sajandist. Samaaegselt on erinevatest tüüpidest tutte kasutatud ainult kahe pärja juures (CLXXXVII ja CCXVIII). Ilmselt võib seda muutust seostada üldlevinud arusaamaga, et paljude esemete valmistamistehnoloogiad muutuvad ajaga keerulisemaks, sest inimeste oskused täiustuvad pidevalt.

3. SIKSÄLÄ PEAPÄRG – NEIU VÕI NAISE PEAKATE?

Peakate on olnud Eesti naiste rõivastuse üheks kõige täpsemini reglementeeritud ning Ilmari Mannineni sõnul ka kõige mitmekesisemat vaatepilti pakkuvaks elemendiks (2009), mille põhjal oli võimalik määrata kandja perekonnaseisu, jõukust ja teatud piirkondades isegi tunda ära last ootava tüdruku või lesknaise (Värv 2008, lk 292). Traditsioon kanda oma eale ja staatusele vastavaid rõivaid ja peakatteid on olnud levinud mitmetes teisteski maades. 18. sajandi lõpust on teada, et eestlaste sugulasrahva vadjalaste „naise riietus muutus sõltuvalt tema vanusest ja perekondlikust seisundist“ (Õpik 1970, lk 34). Etnograafilise materjali põhjal võib eristada kahte liiki naiste peakatteid – neidude ja abielunaise peakatted. Vallaliste neidude rõivastuse juurde kuulusid peapärjad ja -paelad, abielunaise staatusega kaasnes aga kohustus kanda tanu. Tanusid on Eestis läbi aegade kantud väga erinevaid, kuid nende funktsioon on alati olnud üks – katta naise pead, et seeläbi näidata tema abielunaise staatust. Pärgade ja -paelte peamiseks ülesandeks oli aga kaunistada selle kandjat. Lisaks esteetilisele väärtusele aitas pärg või pael lahtisi juukseid ohjata, et need ei segaks töötegemist ega vajuks silmadele (Manninen 2009, lk 38).

Siksäläst leitud peakatete puhul on neid tänu välisele kujule hakatud nimetama pärgadeks. Samas, nagu eelnevast jutust (alaptk 2.3, statistika matuste põhjal) välja tuleb, ei saa neid oma funktsioonilt tingimusteta samastada etnograafiast teada olevate ja neidude staatusele osutanud peapärgade ega -paeltega. Järgnevalt arutlen, kas tegu on peakatetega, mis meenutavad oma kujult küll hilisemaid etnograafilisest materjalist teadaolevaid peapärgi, kuid sisult ja funktsioonilt on pigem sarnasemad hilisematele tanudele kui abielustaatuses naiste peakatetele?

Lähtudes puhtalt nimetusest, mille on arheoloogid Siksälä leidudele pannud, võrdlen neid järgnevalt Eesti rahvuslike peapärgade ja -paelte definitsioonidega. Peapärg ehk „võrukujuline pidulik peaehe, mida neiud kandsid lahtistel juustel“ (Eesti rahvakultuuri... 2000, lk 224) on Eestis traditsiooniliselt olnud „papist, puukoorest või laastust käänatud 4-10 cm laiune võru“ (Eesti rahvakultuuri... 2000, lk 225). Etnograafiliste pärgade juurde kuulusid reeglina ka kuklast seljale ripuvad osad, milleks kasutati erinevaid paelu linte ja tutte. Siksälä pärjad on valmistatud muinas- ja keskajal kättesaadavatest materjalidest, mida ei saa võrrelda hilisemate,

etnograafiliste pärgade materjalidega, kuid väliselt kujult on Siksälä pärjad siiski hilisemate pärgadega sarnased. Nimelt jättis Siksälä pärja umbes 5 cm laiune võru kandja pealae samamoodi katmata nagu etnograafilise pärja kandjalgi. Samuti rippusid mõlema pärja kandja kuklast seljale erinevad sabad. Seega võib väita, et Siksälä pärjad on vähemalt tänapäevases kontekstis peapärjana defineeritavad.

Võruosa valmistamistehnika poolest on Siksälä leiud sarnasemad aga pigem hilisema peapaelaga, mis oli „värvilistest villastest lõngadest punutud või kirivöötehnikas kootud 1–2 cm laiune pael“ (Eesti rahvakultuuri... 2000, lk 199). Peapaela otsad olid kinnitatud kuklasse ning seljale rippus villastest lõngadest tutt. Ka Siksälä pärgade võruosad on valmistatud punutud villastest lõngadest, vahe seisneb vaid selles, et ühe paela asemel on ilmselt kõrvuti olnud kuni neli paela ning on seega tunduvalt laiemad.

Siiski, liigitada Siksälä leiud peapaelte alla, ei ole põhjendatud. Siksälä pärjad on selleks liiga rikkalikult kaunistatud ja üldse uhkemad kui etnograafilised peapaelad, mis olid väga lihtsad ja millel kaunistused praktiliselt puudusid.

Väliselt on Siksälä leide tanuks raske liigitada, kuna hilisemad etnograafilised tanud tulid Euroopas kasutusele keskajal, Eestis aga alles hiljemalt 17. sajandil (Eesti rahvakultuuri... 2000) ja katavad enamasti ka kandja pea lae. Siiski tundub, et Siksälä peapärjad on oma funktsioonilt lähedasemad pigem etnograafiast teadaolevatele tanudele, sest kuulusid eelkõige täiskasvanud naiste surirõivaste komplekti (lisa 4, tabel)1.

Muinasajal kandsid abielus naised Eesti aladel linikuid ja rätte, ent jäänuseid on ka tanude moodi keerukamatest peakatetest, mille täpne kuju pole kahjuks võimalik taastada (Rammo 2005). Kuigi Siksälä piirkond asub tänapäeval Eesti alal, oli muinas- ja keskajal tegu siiski piiripealse alaga, kus elasid ka latgalite hõimud. Seega on ka esemed latgalipärased ning ei pruugi ühtida eestlaste traditsiooniliste arusaamadega ja teiste samaaegsete leidudega Eesti alalt. Läti keeles nimetatakse taolisi peakatteid sõnaga *vainags* (Zariņa 1970), mis tähendab tõlkes pärga või krooni. Kas *vainags* tähendab agasisuliselt pärga, mida kandsid vallalised neiud, ning mis oli oma funktsioonilt sarnane Eesti etnograafiliste pärgadega, ei ole selge. Võimalus, et sarnaseid esemeid nimetati küll pärgadeks, kuid mis täitsid sisuliselt tanu funktsiooni, on olemas.

Traditsioon mätta naisi nende pulmarõivais on laiemalt tuntud küll hilisemal ajal, kuid selline komme võis kasutusel olla ka keskaegses Siksäläs. Kas pulmadest või abielust nagu me neid tänapäeval tunneme sai Siksälä ühiskonnas üldse juttu olla, ei ole selge, kuid mingid kooseluvormid meeste ja naiste vahel kindlasti toimusid. Seega ei ole võimatu, et vallalise neiu staatusest mehenaise staatusesse üleminemiseks oli olemas oma kindel rituaal ja ka selles situatsioonis kantavad spetsiaalsed pidulikke nn pruudirõivad või vähemalt üksikud rõivaesemed. Sellest johtuvalt ei ole ka ilmselt täiesti alusetu oletada, et neid spetsiaalseid rõivaesemeid uuesti kasutada ka teises rituaalses situatsioonis – matustel suririetena. Fakt, et naisi maeti kõnesaluste peapärgadega, näitab seda, et tegu oli omaaegses kontekstis vähemalt pidulike kui mitte rituaalsete esemetega.

Seda, kes Siksälä peapärgi kandsid, ei ole haualeidude põhjal üheselt võimalik siiski välja selgitada, kuna peapärgi leiti kõikides vanuseklassides naiste matustest. Tolleaegseid rangeid riietumistavasid arvesse võttes (Manninen 2009), tundub kahtlane, et sarnast eset võinuks olla lubatud kanda nii lastel, neidudel, täiskasvanud naistel kui ka vanuritel. Kui 60 täiskasvanud naise (vanuses 15 kuni 50) hauast sisaldas peapärga umbes 33, teeb see 55% (lisa 4, tabel 1). Lapseeas tüdrukute (kuni 15 aastased) matuseid tuvastati kokku 53, neist aga ainult 9 ehk 17,0% sisaldas ka peapärga. Üle 50 aastaste ehk seenioride vanuseklassi kuuluvate naiste seas oli pärgade esinemise protsent kõige suurem – 66,7% (12 matusest 8 sisaldasid ka peapärga). Nendest arvudest võib järeldada, et peapärgi kandsid ilmselt pigem täiskasvanud naised ja vanurid, lapseeas tüdrukud on pigem erandiks. Silvia Lauulu kaevamisaruandest võib lugeda 11 kuni 13-aastase tüdruku matuse (CCXXXIX) kohta, et „pärg kuulunud ilmselt täiskasvanule, sest tutid on pikad, ulatudes vaagna alla“ (Laul 1990). Tõenäolisem on seega teooria, et eluajal oli pärja kandmine lubatud (vähemalt) ühele grupile ning teistele pandi pärjad hauda vaid kaasa. Laste ja noorte puhul ilmselt arvestusega, et neil võib pärgi vaja minna järgmises surmajärgses elus ning vanuritele aga kui meenutus nooriku või abielunaise väarikast staatusest (Rammo 2005, lk 87). Nii võib Siksälä pärgi oma funktsioonilt pidada sarnasteks traditsiooniliste tanudega, sest neid kandsid samuti abielus olevad täiskasvanud naised ja vanurid.

Niisiis võib arvata, et peapärga oli naistel lubatud kanda alates abiellumisest. Siit tekib aga uus küsimus: miks ei olnud pärga kõigis täiskasvanute ja vanemate naiste matustes? Üks väga oluline aspekt, mis võis eristada omavahel küll pealtnäha sarnaseid naisi (ühine vanuseklass,

perekondlik seisund, laste olemasolu jms) oli jõukus. Selle kohta, kui jõukad naised peapärgi kandsid, võib anda aimu matuses olnud panuste uurimine. Matusapanuste põhjal võib öelda, et aravatavasti on tegemist olnud jõukamate naistega. Sellele viitavad rikkalikult kaunistatud sõbad, mida leidis 25-s peapärgi sisaldanud matuses, ning ehete rohkus. Huvitav on asjaolu, et keskmisest rohkem panuseid on olnud ka nelja peapärja sisaldanud tüdruku matuses, millest üks sisaldas tervelt kolme sõba ja üks kahte sõba. Üle 50 aastaste naiste matuste puhul oli sõba olemas viies peapärjaga matuses.

Oletust, et kõnealuseid peapärgi kandsid vaid jõukamad naised, toetab ka fakt, et ühe pärja valmistamisel kasutati erineval hulgal mitmeid materjale ja selle valmistamisele kulus oluliselt väärtuslikku tööaega. Kui hinnalised ja kättesaadavad need materjalid tollel ajal olid, on ebaselge, kuid pole välistatud võimalus, et pärgade valmistamiseks vajalike koguste hankimine ei olnud kõigile jõukohane. Võib-olla kandsid vähem jõukamad naised lihtsamaid tekstiilist peapärgi, mis aga metallist kaunistuste vähesuse või puudumise tõttu ei ole tänaseni säilinud.

Kõigist eelpool toodud argumentudest lähtuvalt järeldan, et Siksälä peapärgade näol on tegemist ilmselt küll vormilt ja väilselt ilmet pärgadega, kuid sisuliselt funktsioonilt hoopis abielunaiste peakatetega.

KOKKUVÕTE

Eesti kagunurgas asuva Siksälä kalmistu arheoloogilistel kaevamistel leiti muuhulgas umbes 50 naisematusest peakatteid, mida arheoloogid hakkasid nimetama peapärgadeks. Nendest esemetest koostasid 30 pärga suuruse valimi ning uurisin neid kvalitatiivsele uurimusele omase visuaalse vaatluse teel, eesmärgiga teha kindlaks kasutatud valmistamis- ja kaunistamistehnikad ning materjalid. Tuvastasin, et Siksälä peapärgade valmistamisel ja kaunistamisel on kasutatud suures koguses pronksspiraale, hobusejõhve, villast lõnga, kudrushelmeid, tinulisi ning muid materjale.

Kogutud andmete põhjal jaotasin pärgade sabad ja otsatutid lähtuvalt materjalidest ja mustritest tüüpideks. Otsatutide juures ilmnenud tüübiliste iseärasuste kõrvutamisel peapärgade dateeringutega jõudsin järeldusele, et robustsemad otsatutid (I tüüp) on enamasti olnud kasutusel varem kui pisematest spiraalidest võrgendatud (II tüüp). Tüübilised seosed ilmned ka pärgade sabade ja nende otstes olevate tutide vahel, nimelt esinevad teist tüüpi tutid reeglina ainult hobusejõhvidest ja pronksspiraalidest sabade otstes, esimest tüüpi tutte aga leidub lisaks ka spiraalide ja villase paelaga sabade otsdes ning spiraalide ja villase lõngaga põimitud sabade otsdes.

Vaatluse käigus kogutud andmetele, Siksälä leide koondavale andmebaasile ning toetavatele kirjanduslikele allikatele tuginedes püüdsin lahti mõtestada peapärgade funktsioone ja kandmistraditsioone. Võrdlesin nende tähendust etnograafiliste peakatetega ning jõudsin järeldusele, et kuigi Siksälä pärjad näevad väliselt välja nagu peapärjad, omavad nad pigem (oletatavat kandmistraditsiooni arvestades) abielunaise peakattele omast funktsiooni väljendada naise abielustaatust.

Kuigi käesolevas uurimustöös võis moodustatud valim jääda põhjapanevamate väidete tegemiseks liiga väikeseks ning lubas jääda vaid kaudsete oletuste juurde, siis loodan siiski, et see töö on edasiseks hüppelauaks tulevastele uurijatele nende oletuste kontrollimisel. Peapärgade edasist uurimist jätkan ka oma lõputöö raames, mille kirjutan Viljandi Kultuuriakadeemias 2014. aastal.

KASUTATUD KIRJANDUS

Eesti rahvakultuurileksikon. 1995. Toim Viires, A. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Kaarma, M. , Laul, S. & Peets, H. 2000. *Katse rekonstrueerida Siksali 14. sajandi mehe rōivastus*. Eesti Arheoloogia Ajakiri.- 2000,4,1. 31-43.

Luiges, K. 2008. *Siksälä kalmistu 14. sajandi naisehauast võetud monoliidi laboratoorsete uuringute tulemustest*. – Loodus, inimene ja tehnoloogia 2. Interdistsiplinaarseid uurimusi arheoloogias (Muinasaja Teadus, 17.) Tartu; Tallinn, 37–61.

Laul, S. 1990. *Aruanne Siksali kalmistu kaevamisest 5. juulist – 31. juulini 1990*. [Aruanne]. Käsikiri AI arhiivis.

Laul, S., Valk, H. 2007. *Siksälä. A community at the frontiers. Iron age and medieval*. Tallinn – Tartu: Tartu Ülikool, arheoloogia õppetool.

Laul, S., Valk, H. 2002. *Siksälä kalme: märk Eesti kagunurga muistsest autonoomiast*. <http://www.sirp.ee/archive/2002/27.09.02/sirp.html> (7. 05.2013).

Manninen, I. 2009. *Eesti rahvariiete ajalugu*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Matsin, A. 2010. Varakeskaegse naise sõba rekonstruktsioon Siksali (Siksälä) kalmistu leiu põhjal. *Ilusad asjad. Tähelepanuväärseid leide Eesti arheoloogiakogudest. Muinasaja teadus 21*. Ed. Ü. Tamla. Tallinn, 171–190.

Rammo, R. 2005. *Pronksspiraalkaunistused rōivastel Eesti haualeidude põhjal 11. – 14./15. sajandil*. Tartu Ülikool. [Peaseminaritöö]. Tartu.

Värv, E. 2008. *Riietumine ja rahvarõivad*. – Rmt: Eesti rahvakultuur. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 279 – 301.

Õpik, E. 1970. *Vadjalastest ja isuritest XVIII sajandi lõpul: etnograafilisi ja lingvistilisi materjale F. Tumanski Peterburi kubermangu kirjelduses*. Tallinn: kirjastus „Valgus“.

Zariņa, A. 1970. *Seno latgaļu apgērbs 7.-13. gs*. Rīgā: Zinātne.

ANCIENT AND MEDIEVAL HEADBANDS FROM SIKSÄLÄ CEMETERY

SUMMARY

During the archeological excavations that took place at Siksälä cemetery in the southeastern corner of Estonia among other things 50 headdresses were found and they which were given the name headbands by the archeologists. Of those items I assembled a sample of 30 headbands and examined them by visual observation, a method that is characteristic to qualitative studies, in order to identify the techniques and materials that were used to make and decorate these headbands. I established that large amounts of bronze spirals, horsehairs, woollen yarns, glass beads, tin plaques and other materials.

Based on the data gathered by observation I divided the tails of the headbands and the tassels into types according to the materials and ornaments. When comparing the types of tassels with the datings of the headbands I reached a conclusion that the more robust tassels (I type) have generally been used sooner than the tassels made from smaller spirals (II type). Correlations between the tails of the headbands and the tassels at the ends also emerged, namely the first type of tassels occurred only at the ends of the tails made of spirals and horsehair, but the second type of tassels also occurred at the ends of the tails made of spirals and woollen band and the tails made of spirals and woollen yarn.

Relying on the data gathered by observation, the database that includes the findings from Siksälä and literature I tried to decode the functions and wearing traditions. I compared the meanings of the headbands to ethnographical headdresses and reached a conclusion that the Siksälä headbands look like headbands, but (taken into account the probable wearing traditions) possess the function to express the status of a woman's marital status that is characteristic to a married woman's headdress.

Although in the present study the sample might have been too small in order to come up with conclusive arguments and it only enabled to make suggestions, I hope that this study could be a springboard to future researchers in checking these suggestions. I will continue examining these headbands in my thesis which I am going to write in Viljandi Culture Academy in the year 2014.

LISAD

LISA 1 Kaardid

Kaart 1 Siksälä ajalooline kompleks (Allikas: Laul ja Valk 2002)

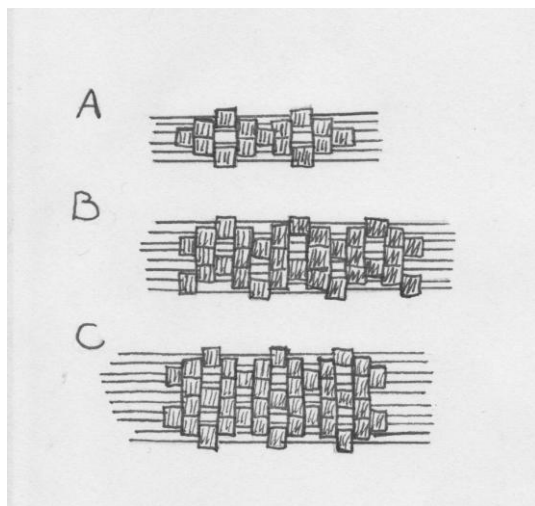
LISA 2 Joonised.

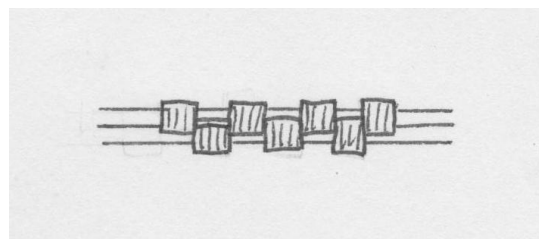
Joonis 1 Peapärja matusest CLVIII, Melanie Kaarma rekonstruktsioon (*Allikas: Laul ja Valk 2007, lk 66*)

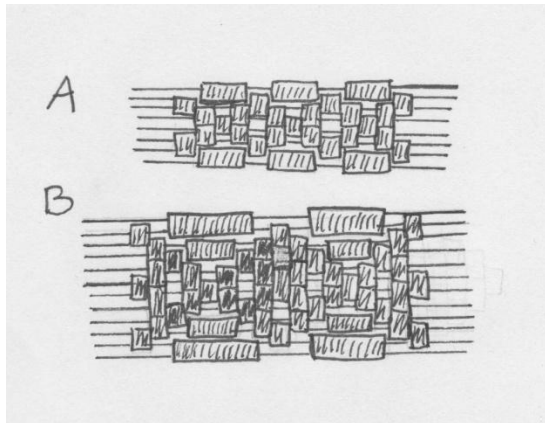
Joonis 2 Peapärja kolmemõõtmeline rekonstruktsioon (J. lehtonen, K. Kuiges) (*Allikas: Luiges 2008, lk 57*)

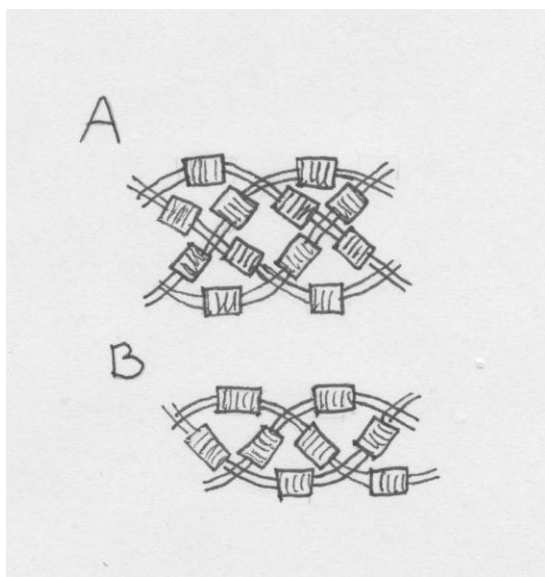
Joonis 3 Võruosa rombliste punutiste skeemid

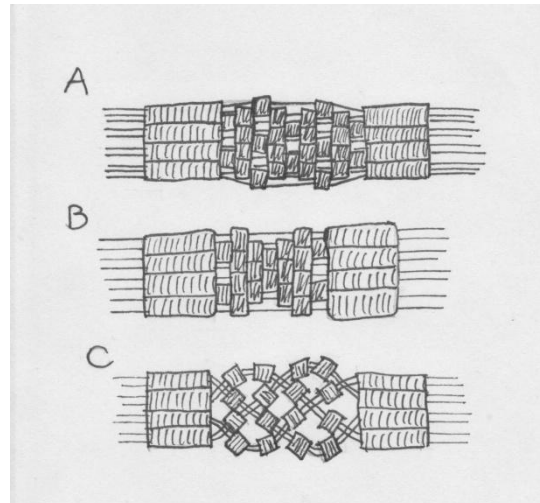
Joonis 4 I tüüpi spiraalidest ja jõhvidest pärjasaba skeem

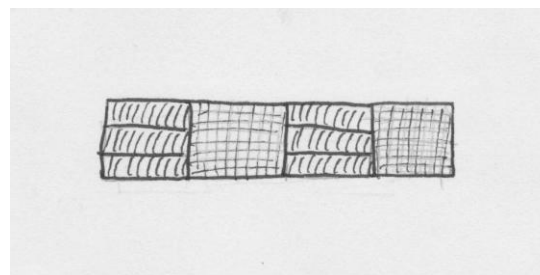
Joonis 5 II tüüpi spiraalidest ja jõhidest pärjasaba skeem

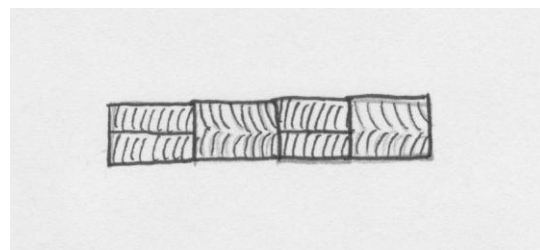
Joonis 6 IV tüüpi spiraalidest ja jõhidest pärjasaba skeem

Joonis 7 III tüüpi spiraalidest ja jõhidest pärjasaba skeem

Joonis 8 Spiraalidest ja lõimeripsilisest paelast pärjasaba skeem

Joonis 9 Spiraalidest ja lõngast pärjasaba skeem

LISA 3 Pildid

Pilt 1 Spiraalpunitis võrul, pärg matusest CCXLIV.

Pilt 4 Kudrushelmeste kinnitusaasad, pärg matusest CLXIII.

Pilt 2 Kollased kudrushelmed ning tinanaastud ja –rosetid, pärg matusest XVII.

Pilt 5 Spiraalpunitise ja helmeridade lõpetus, pärg matusest IV.

Pilt 3 Kollased kudrushelmed koljul, pärg matusest CXXVII.

Pilt 6 Jõhvidega pärjasabad, pärg matusest CCXX.

Pilt 7 Villase paelaga ja lõngadega pärjasabad, pärg matusest CCXLIII.

Pilt 8 I tüüpi otsatutt, pärg matusest XX.

Pilt 9 II tüüpi otsatutt, pärg matusest CLXXXVII.

LISA 4 Tabelid

Tabel 1 Peapärgade esinemine naissoost matustes

	Tüdrukud (kuni 15 aastased)	Täiskasvanud naised (15 kuni 50 aastased)	Vanurid (üle 50 aastased)	Kokku
Naissoost matuseid	53	60	12	128
Peapärgi	9	33	8	50
Peapärgade esinemisprotsent	17%	55%	66,7%	39,1%

Tabel 2 Peapärgi sisaldavate matuste dateeringud

Ajavahemik		Haudade hulk		Protsent pärgade kogu arvust
1100 – 1200		2	2 sajandis	4%
1150 – 1250		1		
1200 – 1300		11	17 sajandis	34%
	1200 – 1250	4		
	1250 – 1300	2		
1250 – 1350		1		
1200 – 1350		3		
1250 - 1400		1		
1200 – 1400		4		
1300 – 1400		5	10 sajandis	20%
	1300 - 1350	3		
	1350 – 1400	2		
1300 – 1500		8		
1400 – 1500		3	3 sajandis	6%
Kokku		50		